نگاهی بر تنوع معماری مسکونی در روستای تاریخی سریزد[۱]

ساشا ریاحی مقدم*

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۶/۱۲/۱۵
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۷/۶/۱۶

چکیده:

اغلب سکونتگاه‌های روستایی موجود در اقلیم گرم و خشک ایران، در عین سادگی و بی پیرایه بودن دارای پیچیدگی‌های خاصی هستند که معمولاً به آنها توجهی نمی‌شود. عوامل متعددی چون ارتباط اجتماعی نزدیک ساکنین، فرهنگ و آداب مرسوم و ابتکارات سنتی و بومی در نحوهٔ معیشت و ساخت معماری بویژه در بخش مسکن، بر جذابیت هرچه بیشتر مطالعات روستایی افزوده است. در سرزمین پهناور ایران با توجه به تنوع شرایط اقلیمی، سکونتگاه‌های روستایی از نظر شکل‌گیری بافت کالبدی متفاوت هستند و همین امر باعث بوجود آمدن گونه‌های منحصربه فرد مسکن در این مناطق شده است. مطالعه و بررسی قابلیت‌های موجود در معماری روستایی و الگوهای بومی و رایج زیستی، می‌تواند راهنمایی مناسب در جهت شناسایی بخشی از هویت تاریخی و اصالت فرهنگی این سکونتگاه‌ها باشد. روستای تاریخی سریزد با توجه به شکل‌گیری و توسعه در دوران مختلف تاریخی، دارای عناصر معماری بسیار ارجمندی به خصوص در گونه‌های مسکونی است.

مقدمه

عوامل گوناگونی چون توپوگرافی، ویژگی های اقلیمی، قابلیت های اقتصادی، نحوهٔ معیشت و منابع آب، در ایران باعث پدیدار شدن بافت های روستایی متفاوتی از نظر شکل گیری کالبدی شده است. در برخی موارد روستا بافت منسجم و به هم پیچیده ای از خانه‌هایی است که به صورت پلکانی بر دامنهٔ کوه‌ها قرار گرفته اند که این نوع روستاها را در نواحی کوهستانی بیشتر مشاهده می‌کنیم. روستاهای ماسوله در گیلان و پالنگان در کرمانشاه نمونه‌های خوبی برای این گونه سکونتگاه ها هستند. در جای دیگر واحدهای مسکونی در دل کوه‌ها بصورت دستکند احداث شده و خطوط ارتباطی دشواری آنها را به یکدیگر متصل می کند، همچون روستای کندوان در آذربایجان و میمند در کرمان. نمونهٔ دیگر از سکونتگاه‌های روستایی، قلعهٔ مستحکمی است که خانه ها درون آن به هم تنیده شده اند و از طریق مسیرهای باریک به یکدیگر متصل می‌شوند. این گونه روستاها را در نواحی مرکزی و کویری ایران در میان دشت‌ها و جلگه‌ها می‌توان مشاهده کرد. در نواحی

*کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی
۱- مقاله فوق حاصل نتایج و پژوهش‌های بخشی از رسالهٔ کارشناسی ارشد به راهنمایی استاد گرامی جناب آقای دکتر اکبر زرگر می‌باشد.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

دیگـری از کـشورمان بافـت روسـتا مجموعـه‌ای از خانه های منفرد است که در میان کشتزار هـا پراکنـده شده اند. این گونه از بافت‌هـای روسـتایی در حاشـیهٔ دریای خزر به وفور مشاهده می‌شـود. بافـت کالبـدی روستاها عمدتاً تجلـی گـاه چگـونگی انتظـام مـسکن، زمین هـای زراعـی و نحـوه اسـتقرار شـبکهٔ ارتبـاطی سکونتگاه بـه شـمار مـی رود. در سـال هـای گذشـته اقدامات زیادی در زمینهٔ مطالعه و مرمّـت بافـت هـای تاریخی صورت گرفته است و با وجود سـازمان هـای مـرتبط همچـون شـهرداری، بنیـاد مـسکن و سـازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پیشرفت قابل توجّهی در مبانی مطالعات صورت پذیرفتـه کـه ایـن امـر پـس از پیروزی انقلاب اسلامی با جدیّت بیشتری ادامـه یافتـه است.

بررسـی اجمـالی تنـوع سـکونتگاه‌هـای روستایی در یزد

محدودهٔ یـزد در دل بیابـان هـای خـشک و کـویر مرکزی ایران قرار دارد که از نظر معماری مـسکونی و ساخت شهر با شرایط اقلیمی موجود پیونـد تنگـاتنگی برقرار کرده اسـت. اسـتان یـزد دارای ۵۰۰۰ روسـتا و آبـادی بـا تنـوع بـسیار از نظـر شـکل بافـت کالبـدی می‌باشد. در این منطقه ساختمایهٔ غالب، خشت و گـل است. البته با توجـه بـه وجـود ارتفاعـات شـیرکوه در غرب یزد، در برخی از دره‌های این کـوه آبـادی هـای سرسبزی نیز وجود دارد. با یک مطالعه و بررسی کلـی می توان تنوع در بافت کالبـدی روسـتاهای یـزد را در گونه‌های فوق عنوان کرد: روستاهای دشتی (قلعـه‌ای) و روستاهای کوهپایه‌ای (باغ محله‌ای).

روستاها و آبادی های واقع در دشت و جلگه های خشک یزد را می توان در دو گروه دسـته بنـدی کـرد. نخست روسـتاهای کـوچکی کـه در کنـار یـک قلعـهٔ قدیمی ساخته شده انـد، ماننـد عزآبـاد، زارچ و سـرو سفلی که خود این آبـادی هـا دارای بـارو نبـوده و در مواقع ضروری اهالی به قلعه ها پنـاه مـی بـرده انـد و دیگری سکونتگاه‌هایی را شامل می شود مثل اردکـان، ابرقوه و عقدا که دارای بـارو، کهنـدژ، شارسـتان و در مواقعی ربض (حومه) بوده‌اند. شهر اردکـان بـا بـافتی کهن و متراکم در جوار کویر پهناور به همین نام واقـع شده است. قدیمی ترین محلّهٔ آن "میدان قلعه" اسـت که قلعهٔ کهـن شـهر در آن قـسمت بنـا گـشته اسـت. همچنین برخی آبادی ها مثل خرانـق کـاملاً بـه شـکل قلعه ساخته شده و زندگی در آن تا دوران معاصر ادامه داشته است. خرانق روستایی کوچک و نسبتاً سرسـبز، بین راه یـزد- طـبس مـی باشـد و کلیـهٔ عناصـر ایـن سکونتگاه قلعه‌ای شامل خانه، مسجد، حسینیه، حمام و سایر ابنیه به شکلی فشرده در چند طبقه کنار هم قـرار گرفتـه اسـت. در راه یـزد- کرمـان تعـدادی مزرعـه مسکونی وجود دارد که ساکنان آن در قلعه ای سـاکن و در زمینهای زراعی مجاور آن به کـشاورزی مـشغول هستند. روسـتاهای کوهپایـه ای واقـع در دامنـه هـای شیرکوه، در پیرامون شیب ارتفاعات شکل گرفته اند و طبیعتی سرسبز و خرم دارند که محلـی مناسـب بـرای گذراندن روزهای گرم تابستان است. ایـن روسـتاها از نظر تقسیمات سیاسی استان بیشتر در مرز شهرستانهای تفت و مهریزقرار دارند. روستاهای اسلامیه، منشاد، ده بالا، بنادک السادات، نارکی و طزرجان را می تـوان بـه عنوان روستاهای مهم کوهپایه ای یزد نام برد. شهر زیبا و باستانی تفت بر دامنـهٔ شـیرکوه و بـر سـر راه یـزد- ابرقو- شیراز ساخته شده است. یک رودخانهٔ فصلی و کوه‌های اطـراف، شـهر تفـت را بـه دو محلـهٔ بـزرگ

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

سردسیر و گرمسیر تقسیم کـرده اسـت. میبـدکهن هـر چنـد در ابتـدای شـکل گیـری دارای کهنـدژ و بـافتی متراکم بوده ولی به مرور زمان بـا الحـاق آبـادی هـای واقع در خارج بافت آن تبدیل به یک بـاغ شـهر شـده است. باغ شهر تاریخی مهریز در جنـوب شـرقی یـزد واقع شده و از پیوستن پنج روستای بـزرگ بنـام هـای بغـدادآباد، مهرپـادین، مزویرآبـاد، منگابـاد و اسـتهریج پدید آمده است. از نظر شکل و الگوی اسـتقرار در دو بخش عمده قابل بررسی است.

روستاهای کوهستانی و کوهپایه‌ای

با وجـود اینکـه مهریـز در یکـی از کـویری‌تـرین استان های کشور قرار دارد ولـی در معمـاری و بافـت کالبدی برخی از آبادی های آن تأثیر ارتفاعات شیرکوه به خوبی مشاهده می شـود. در ایـن شهرسـتان بخـش زیادی از دهستان میانکوه، ارنان و تنـگ چنـار کـه در جانب غرب واقع شده اند، دارای الگـوی کوهپایـه ای هستند. ساختمایهٔ عمده در ساخت این آبادی ها سنگ، چوب و گل است و از نظر تیـپ شناسـی مـسکن بـه کلی با گونه‌های معمـاری مـسکونی کـویری متفـاوت است. از لحاظ کالبدی، بافتی تقریباً گسسته و پراکنـده دارند و تراکم گونه های کویری درآن دیده نمی‌شـود. بام اغلب ابنیه مسطح است و میانـسراها بـسیارکوچک تعبیه شده اند. از نظر معیشتی باغداری و دامـداری بـر کـشاورزی چیـره اسـت. روسـتاهای طـزنج، منـشاد، فخرآباد، بنادک الـسادات، ابـراهیم آبـاد و تنـگ چنـار نمونهٔ این گونه روستاها در مهریز می باشند.

روستاهای دشتی و کویری

در جانب شرق، شمال شـرق و جنـوب شهرسـتان مهریز بافت کالبدی روستاها و آبادی‌ها کاملاً از الگوی کویری تبعیت می‌کند. این تیپ روسـتاها اغلـب دارای بافت کالبدی منسجم و متراکمـی هـستند و سـاختمایهٔ مورد استفاده در احداث ساختمان اغلب خشت و گـل است. بام ابنیه گنبدی اسـت و خانـه هـا دارای تـالار، میانسرا و بخش هـای تابـستانه و زمـستانه هـستند. بـا وجود استقرار در کویر، به علت وجود قنوات متعدد و چشمه های دائمی این گونه آبادیهـا بـسیار سرسـبز و خـرم هـستند و معیـشت بیـشتر سـاکنان آن بـر پایـهٔ کشاورزی اسـت و در کنـار زراعـت بـه باغبـانی نیـز مشغول هستند. روستاهای بهادران، خورمیز، سـریزد و هرفته نمونه هـای مناسـبی جهـت معرفـی ایـن گونـه آبادی‌ها می‌باشند.

معرفی اجمالی بافت و محـلات تـاریخی روستای سریزد

بافت کالبدی روستای سـریزد در حـال حاضـر بـا الگوی خطی در امتداد راه ارتباطی اصلی روستا کـه از جادهٔ سنتو جدا می شود، استقرار یافتـه و خانـه هـای مسکونی در پیرامون این مـسیر شـکل گرفتـه انـد کـه زمین های زراعی و باغـات نیـز در پیرامـون آن دیـده می شوند. ایـن روسـتا از معـدود آبـادی هـای منطقـه مـی باشـد کـه تقریبـاً از لحـاظ امکانـات آموزشـی، بهداشتی، خدماتی و... بی نیاز است و این امـر باعـث شده به عنوان یکی از زنده ترین روستاهای استان یـزد به شمارآید. هستهٔ اولیه استقرار روستای سریزد محلـه سفلی و بخش کوچکی از محله بالا را شامل می شود. محلـه پـایین بـا اسـتقرار در مجـاورت راه باسـتانی و ایستگاه کاروانی دارای عناصر معماری با ارزش بـسیار زیادی است. البته اغلب واحدهای مسکونی این محلّـه در حال حاضر مخروبه یا متروکـه هـستند. محلـه بـالا

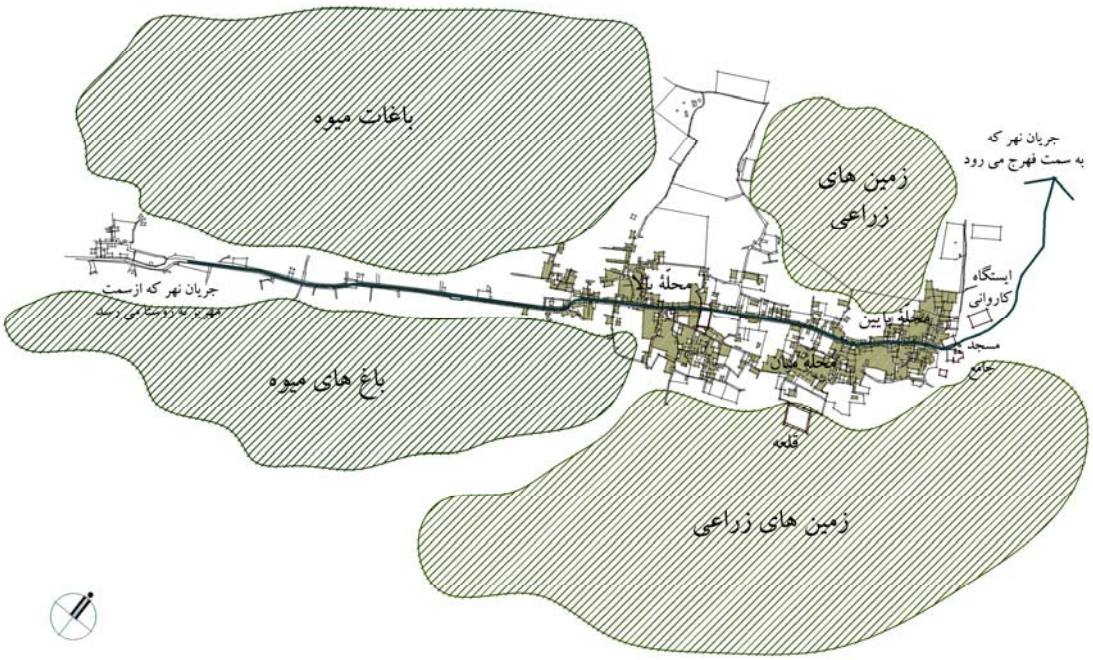
[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

دارای قـدمت کمتـری اسـت و دارای ٤ زیرمحلـه بـه نام های درب باغ محمدآباد، سـربالا، پانخـل واسـدان (حصدان) می باشد. در این بخش از روستا، خانه های اربابی به وفور یافت می شـود و احتمـالاً محلّـهٔ خـان نشین بوده است. به طور کلّـی زمـین هـای زراعـی و کشتخوان‌ها اغلب در محدودهٔ محـلات پـایین و میـان قـرار دارد و باغـات در پیرامـون محلـهٔ بـالا شـکل گرفته‌اند. در واقع می‌توان گفت شکل گیری و استقرار محلات علاوه بر تأثیر مسیر نهر، قنوات و راه ارتباطی، براساس طبقه بندی اجتماعی نیز تفکیک شده است.

عوامـل شـکل‌گیـری و توسـعهٔ بافـت روستای سریزد

یکی از اصـلی‌تـرین عوامـل شـکل‌گیـری و سـیر تحولات کالبدی روستای سریزد، منابع آبی است.

عمده منبـع تـأمین آب روسـتا در گذشـته چـشمهٔ دائمی بنام مَدوار بوده که امروزه این چـشمه بـصورت فـصلی در آمـده و آب آن بـه سـریزد نمـی آیـد. در دوره‌های بعدی بدلیل کاهش آب این چشمه یا به دلیل انتقال آن به اراضی زراعی، قنـوات شـکل مـی گیـرد. مسیر کاروانی که از شـمال غربـی تـا جنـوب شـرقی روستای سریزد قرار دارد یکی از عوامـل دیگـر شـکل گیری هستهٔ ابتدایی روستا می باشد. راه قدیم یـزد بـه کرمان بدون شک از مجاورت این روستا می گذشته و می‌توان این مجموعه را یکی از ایستگاه های کـاروانی شاهراه باستانی ری- کرمان عنوان کرد. امنیـت و نظـام تدافعی و شیوهٔ مقابله با هجوم بیگانگان، می‌تواند تاثیر زیادی در شکل گیـری سـکونتگاه و تغییـرات بوجـود آمده در بافت کالبدی آنهـا داشـته باشـد. در روسـتای سریزد بقایایی مبتنی بـر وجود بـرج و بارو در پیرامون

تصویر۱: بافت کالبدی و محلات روستای تاریخی سریزد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

آن مشاهده نمی‌شود. بقایای سردری هم که عوام به آن دروازهٔ شهر فرافر می گویند، به احتمال زیاد یک بنـای آرامگاهی است. سامانهٔ تدافعی روسـتا از طریـق قلعـهٔ موجـود در میـان کـشتزارها و در مجـاورت محـلات صورت مـی‌گرفته است بطوریکـه در مـواقع ضروری ساکنین روستا از هر محلـه مـی‌توانـستند خـود را بـه سرعت به قلعه برسانند. عظمت و بزرگی این قلعه کـه در سه اشکوب ساخته شده است حکایـت از رونـق و جمعیـت بـالای روسـتا در گذشـته دارد. از لحـاظ جهت یابی ایـن قلعـه در بـین محـلات بـالا و سـفلی روستا قرار گرفته است و یکی از علـل شـکل یـابی و گسترش محلهٔ میان می تواند همین قلعه باشد.

دوره شناسـی معمـاری بافـت تـاریخی روستای سریزد

از نظر دوره بنـدی سـاخت و الگـوی معمـاری در روستای سریزد، تنوع بسیار زیادی را مشاهده می‌کنیم. قدیمی‌ترین فضاهای مسکونی موجود که مورد بررسی و پژوهش‌های مقدماتی قرار گرفتـه مربـوط بـه دوران ایلخـانی مـی باشـد. البتـه فـضاهای موجـود بـدلیل مداخلات بسیار در دوره‌هـای مختلـف نظـم و شـکل اولیّه خود را از دست داده است ولی با توجه بـه نـوع ساختمایهٔ مورد استفاده، شیوه سـاخت و فـرم الگـوی معماری می توان با یقین این مسئله را اثبـات کـرد. از دورهٔ صفویه با توجّه به پیمایش های صورت گرفتـه و بررسی های انجام شده نمونه های بسیار انـدکی دیـده مـی شـود کـه اکثـراً تخریـب شـده و بجـز فـضاهای مخروبـه چیـزی از آنهـا نمانـده اسـت. بیـشتر سـاختمان‌هـای بـا ارزش موجـود در بافـت روسـتای سریـزد مربـوط به دوران زندیه و قـاجـاری است. در

از نظر دوره بندی ساخت و الگوی معماری در روستای سـریزد، تنـوع بـسیار زیـادی را مـشاهده مـی‌کنـیم. قدیمی‌ترین فضاهای مسکونی موجود که مورد بررسی و پژوهش‌هـای مقـدماتی قـرار گرفتـه مربـوط بـه دوران ایلخانی می‌باشد

پیمـایش میـدانی کـه در فـضاهای معمـاری پیرامـون مجموعهٔ کاروانی انجام شد و پس ازپـژوهش درمـورد استقرارها و سکونتگاه‌های متروک و مخروبه موجـود، مشخص گردیدکه مرحلـه اول شـکل گیـری و هـستهٔ اولیه روستا در این بخش از بافت مسکونی مـی‌باشـد. این قسمت از بافـت بـین کاروانـسرای کهنـه و بنـای سردر یا دروازهٔ شهر فرافر(احتمـالاً بنـای آرامگـاهی) قرار دارد و به اعتقاد کارشناسان مردم شناسی تا اوایـل دوره پهلوی اول مورد استفاده ساکنین بـوده و زنـدگی در آنها جریان داشته است. بـا توجـه بـه سـفال هـای بدست آمده از فضاهای مسکونی این بخـش از بافـت روستا، می‌توان هستهٔ ابتدایی را به قرون اولیه اسـلامی و مرحلهٔ آبادانی آن را بـه دوران سـلجوقی و ایلخـانی (قرن ٤ تا٩ ه.ق) نسبت داد ومرحلهٔ شکوه و رونـق آن نیز در دوره صفویه بـوده اسـت کـه فراوانـی و تنـوع سفالهای بدست آمده این نظر را تائید می‌کند.

مطالعـهٔ معمـاری مـسکونی در بافـت روستای سریزد

بررسی الگوی قرارگیـری کالبـدی در معمـاری مسکونی روستای سریزد

با توجـه بـه شـرایط آب و هـوایی، مـدت تـابش، جهت وزش(باد مطبوع، طوفان و...) و جنس زمـین و بستر پیرامون، سمت قرارگیری و جایـابی خانـه‌هـا در

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

بافت کالبدی روستا متغیر است. به طور کلی خانه‌های روستای سریزد از نظر جهت گیری در بافت دارای انتظام خاصی نمی‌باشد و این مسئله شاید به دلیل مداخلات و تغییرات بسیار در دوران تاریخی متفاوت در الگو و کالبد معماری مسکونی روستا باشد. در بررسی و مطالعهٔ وضع موجود، جهت قرارگیری و رون خانه‌ها را می‌توان در دو گروه عنوان کرد. گروه اول خانه‌هایی هستند که از رون راسته پیروی می‌کنند و اغلب در واحدهای مسکونی موجود در محلهٔ بالا دیده می‌شوند. در این گروه جایابی در بافت به سمت شمال شرقی - جنوب غربی می‌باشد. گروه دوم واحدهای مسکونی متأخرتر واقع در محلّهٔ پایین هستند که جهت قرارگیری آنها شمال غربی – جنوب شرقی است و در رون اصفهان جای می‌گیرند. البته این طرز قرارگیری ابنیهٔ مسکونی در بافت با توجّه به شرایط واحدهای همسایگی یا مسیر گذرها بعضاً تغییراتی در جایابی کالبد بخشی از بنا ایجاد می کند.

در روستای سریزد با توجّه به تراکم موجود در بافت محلّات، فضاهای مختلف یک خانه بنا بر نیاز مالک در یک تا چهار سمت میانسرا استقرار می یابد. اغلب خانه های روستایی و معمولی (کشاورزان و دهقانان) دارای الگوی ساخت در یک یا دو سمت زمین هستند. این در حالی است که خانه های اربابی و اعیانی (خان نشین) دارای سه یا چهار سمت ساخت در پیرامون میانسرا هستند که خانه های چهارطرفه خود گونه‌های متفاوتی دارد. تعدادی از خانه‌ها هم در میان باغات میوه و به شکل چهار طرفه مرکزی ساخته شده‌اند. در چند نمونه از بررسی ها نیز دردو سمت خانه، فضای باز (باغ) قرار دارد و تالار اصلی رو به آنها باز می‌شود.

سازگاری معماری مسکونی با شرایط اقلیمی و طبیعی در روستای سریزد

با توجه به گرمای شدید در تابستان، وزش باد همراه با شن‌های روان و همچنین سرمای زمستان،

تصویر۲: الگوهای قرارگیری کالبدی ساختمان‌های مسکونی در بافت روستای سریزد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

روستای سریزد دارای معماری مسکونی کاملاً درونگرا می‌باشد. دیوار خارجی در اغلب واحدهای مسکونی روستا بسیار مرتفع‌تر از دیوارهای داخلی است و از بیرون به هیچ نحوی نمی‌توان به الگوی معماری درون خانه پی برد. این ویژگی علاوه بر مزیت فوق باعث بوجود آمدن فضای مناسبی در بام جهت استراحت و خواب می‌شود. در معماری خانه‌های روستا برای غلبه بر عوامل طبیعی و آب و هوای حاکم بر منطقه، همچون سکونتگاه‌های دیگر در اقلیم کویری تمهیداتی اندیشیده شده است. از این تمهیدات می‌توان به چیدمان فضاها بر اساس جابجایی داخلی ساکنین یا همان کوچ داخلی اشاره کرد. این مسئله باعث بوجود آمدن فضاهای زمستان نشین و تابستان نشین در معماری مسکونی روستای سریزد شده که به طور کلّی نحوهٔ ساماندهی فضاها بر این اساس را می‌توان در دو شیوهٔ گوناگون بیان کرد. در شیوهٔ اول، کوچ داخلی در یک سمت خانه صورت می گیرد و بدین شکل است که فضای تالار یا همان صفّه نقش اساسی را ایفا می کند و با قرارگیری این فضا در بخش رو به آفتاب و اتاق پشت آن (تنبی)، اتاق های زمستانی نیز در کنارآنها قرار می گیرد. در مواردی که اتاقی در پشت تالار قرار داشته باشد، بادگیری هم در آنجا تعبیه می شود. در شیوهٔ دوم، جابجایی در دو جبهه یا دو سمت خانه انجام می پذیرد. تالار و فضاهای پیرامون در جانب پشت به آفتاب (تابستان نشین) و اتاق های پنج دری یا سه دری و گاهی دو اتاق دو دری در کنار هم در جهت رو به آفتاب برای زمستان قرار می گیرد. علاوه بر مسائل طبیعی و جغرافیایی، نگرش اجتماعی و اعتقادات مذهبی سازندگان و ساکنان خانه در نحوهٔ چیدمان و ساماندهی فضاها بسیار موثر بوده است. با توجه به این مسئله نقش درونگرایی در معماری مسکونی پررنگتر شده و با روش هایی به جدایی فضاهای اندرونی (خصوصی) و بیرونی (غیر خصوصی) پرداخته شده است.

بررسی فضاهای موجود در معماری مسکونی روستای سریزد

ورودی

مجموعهٔ فضاهای ورودی در واحدهای مسکونی روستای سریزد جملگی بیانگر دعوت به خانه است. سردر اغلب خانه های روستا در عین زیبایی، ساده و بدون آرایه هستند و از خانه های اربابی تا خانه های کشاورزان همگی ارتفاع نسبتاً کمی دارند و ساختمایهٔ غالب خشت وآجر است که در برخی موارد نقوش بسیار ساده‌ای در آنها دیده می‌شود. در خانه های موجود در محلهٔ بالا که اغلب قاجاری هستند پس از سردر ورودی یک هشتی نسبتاً بزرگ با پوشش گنبدی و یک نورگیر وجود دارد. نوع پوشش این فضا کاربندی یا یزدی بندی است و کف سازی آن از قلوه سنگ تشکیل شده است. سکوی نشیمن (پیرنشین) یا به زبان محلی تغّا در بیشتر فضاهای ورودی دیده می شود.

حیاط (میانسرا)

میانسرا در خانه های روستای سریزد از اهمیّت ویژه‌ای برخوردار است و وسعت نسبتاً زیادی را به خود اختصاص داده که این مسئله در واحدهای گوناگون، متفاوت است. در خانه‌های معمولی، حیاط اغلب یک فضای باز با درختان انار و گونه های دیگر گیاهی است که فضاهای نیمه باز و بسته در چند سوی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

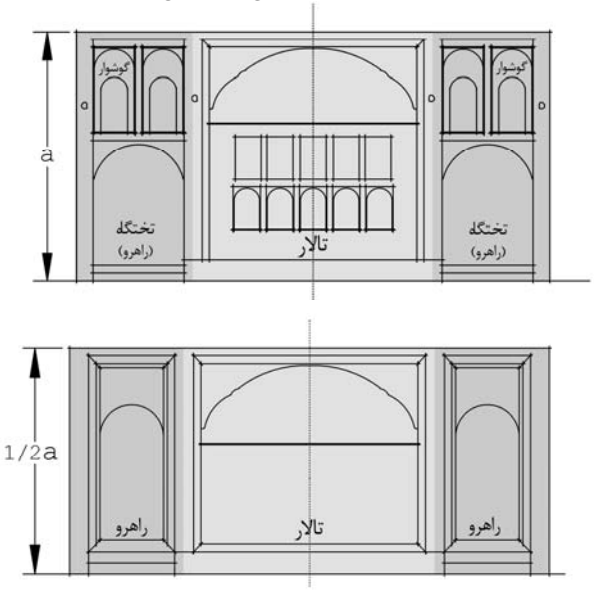
آن قرار می گیرد. البته وسعت میانسرا در این گونه خانه ها زیاد نیست و حوض و باغچه بندی دیده نمی شود و اغلب چهار گوشهٔ مساوی هستند. امّا در خانه های اعیانی میانسرا چهارگوشهٔ نامساوی کشیده است که در یک سمت تالاری مرتفع و در سمت دیگر یک اتاق پنج دری با دو راهرو قرار دارد. در میان این فضاها یک حوض کشیده در جهت طولی با باغچه بندی‌های منظّم تعبیه شده است. معمولاً در جانب شمالی میانسرا، فضاهای آفتاب رو و قابل استفاده در تمام فصول به خصوص فصل سرما قرار می گیرد و در سمت جنوب که پر سایه است تالار و بخش تابستانی مستقر می شود. همچنین در سمت شرق میانسرا که آفتاب شدید غرب بر آن می تابد، فضاهای کم اهمیّت مثل انبارو مطبخ جای می‌گیرد. در صورتی که خانه دارای فضای بیرونی باشد، یک میانسرای کوچک (نارنجستان) نیز در این بخش قرار می گیرد.

تالار

اصلی ترین جزء یک واحد مسکونی در روستای سریزد تالار آن است. در واقع تالار یا صفّه فضایی نیمه باز، با اهمیت زیاد و مشترک در اغلب خانه‌های روستای سریزد می‌باشد. این عنصر در برخی از خانه‌های روستا با فضاهای کنارش مثل راهرو یا اتاق یک واحد مسکونی کامل را شکل می دهد. ارتفاع و وسعت این فضا در خانه ها با توجّه به قدمت، الگوی ساخت و یا طبقهٔ اجتماعی ساکنین متفاوت است. در برخی از خانه های اربابی تالار با ارتفاع بسیار بلند در سمت اصلی میانسرا قرار گرفته و دارای تزئینات پرکاری است. در دو سمت تالار نیز دو راهرو وجود دارد که امکان دسترسی به فضاهای جانبی را فراهم می کند و دو گوشوار روی آن قرار دارد. در خانه‌های

اصلی‌ترین جزء یک واحد مسکونی در روستای سریزد تالار آن است. در واقع تالار یا صفه فضایی نیمه باز، با اهمیت زیاد و مشترک در اغلب خانه‌های روستای سریزد می‌باشد. این عنصر در برخی از خانه‌های روستا با فضاهای کنارش مثل راهرو یا اتاق یک واحد مسکونی کامل را شکل می دهد

مردم کشاورز معمولاً تالار ارتفاع کمتری دارد و فاقد آرایه می باشد. در دو سمت تالار دو اتاق قرار دارد و دستیابی به اتاق ها از فضای تالار صورت می گیرد. همچنین بعضاً در میان فضای تالار یک سوراخ وجود دارد که با زیر زمین مرتبط است و ساکنین توسط طناب مواد خوراکی خود را به داخل زیر زمین آویزان می کردند تا از خنکی آن بهره جویند. با توجّه به نقش عملکردی تالار در سازماندهی فضایی و ایجاد یک محور اصلی در مقابل فضاهای دیگر، این عنصر و نقش محوری آن به عنوان یک نقطهٔ مبنا برای تحلیل گونه‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تصویر ۳ : الگوی تالارهای بررسی شده در معماری مسکونی روستای سریزد با تالار مرتفع و کم ارتفاع

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

اتاق

پس از تالار و میانسرا، اتاق از اصلی ترین فضاهای مسکونی روستای سریزد به شمار می‌آید. اتاق ها با توجه به عملکردشان مثل خوابیدن، نشیمن، پذیرایی و فصلی در انواع دو دری، سه دری، پنج دری، گوشوار، تنبی و کرسی خانه وجود دارند. در خانه‌های معمولی روستا، اتاق‌های پیرامون تالار بسیار ساده و بدون روزن هستند که تنها دارای یک بازشوی کوچک می‌باشد و آرایهٔ آنها به چند طاقچهٔ ساده محدود می‌گردد. ولی در خانه های اعیانی اتاق های چند دری با تزئینات زیاد چوبی و گچبری دیده می‌شود. اتاق سه دری در معماری مسکونی ایران به استراحت و خوابیدن و اتاق پنج دری به نشیمن و میهمان تعلق داشته است.

چاه‌خانه

در معماری مسکونی روستای سریزد فضاهایی جهت تأمین آب مورد نیاز از چاه قنات به وفور دیده می شود. در محلّهٔ پایین که اغلب خانه‌های کشاورزان و دهقانان قرار دارد این فضا حالت عمومی تری به خود می‌گیرد و به سبب دوری واحدهای مسکونی از آب انبار، چاه خانه‌ها در حیاط خانه، تقاطع گذرهای فرعی و یا ورودی خانه ها موجود بوده و بصورت مشترک مورد استفاده قرار می‌گرفته است. ولی در محله بالا که اغلب خانه‌های اربابی در آن استقرار یافته، چاه خانه در فضایی مناسب تعبیه شده و حالت خصوصی دارد.

تنورخانه و مطبخ

در خانه‌های کشاورزان و ساکنان معمولی روستا تنورخانه (محل پختن نان)، مطبخ و انبار هیزم و همچنین انبار کالا در یک یا دو فضای جانبی خلاصه می‌شود. اما با بررسی خانه‌های اعیانی می‌توان بیان کرد که اهمیت این فضاها کم نبوده و تراکم زیادی از ساختمان را به خود اختصاص می‌دهند. برخی خانه‌ها دارای دو مطبخ، یک تنورخانه و چندین انبار مجزا هستند که معمولاً از نظر قرارگیری در گوشه‌های خانه جای می‌گیرند.

زیرزمین

در بررسی‌های انجام شده متأسفانه به دلیل تخریب مسیرهای دسترسی به فضای زیرزمین خانه‌ها، اطلاعات زیادی بدست نیامده و تنها از نورگیر میانسرا، تعدادی از آنها رویت شد. ولی به طور کلی در خانه‌های روستا، زیرزمین‌ها اغلب در جبههٔ پشت به آفتاب و زیر تالار قرار دارند و در خانه های محلهٔ پایین از کف تالار سوراخی به زیر زمین تعبیه شده که با نخ یا طناب کوزهٔ آب و دیگر خوراک های خود را آویزان می کردند تا خنک بماند و فاسد نشوند. همچنین در فصل گرما در کوچ داخلی به سبب خنکی زیرزمین، پاسی از روز را در فضای زیر زمین سپری می‌کردند.

پشت بام

در معماری مسکونی روستای سریزد با بلند کردن دیواره های خارجی و ایجاد روزن در آنها فضای مناسبی جهت استفاده در شب های تابستان ایجاد می‌کردند و بدین ترتیب از دید همسایه ها نیز در امان بوده‌اند. در راه دسترسی به بام بعضاً فضاهای کوچکی دیده می‌شود که احتمالاً مخصوص قرار دادن رختخواب بوده است. فضاهایی همچون حوضخانه، بادگیر، مستراح، انبار، طویله و اصطبل از عناصر دیگر تشکیل دهندهٔ معماری مسکونی در روستای سریزد به حساب می آیند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

گونه‌شناسی معماری مسکونی در بافت روستای سریزد

در بررسی‌های پیشین ویژگی‌های فضاهای با اهمیت و همچنین سامانه و الگوی قرارگیری کالبدی ابنیهٔ مسکونی در بافت بیان شد. اکنون با توجه به مطالب فوق می‌توان معماری مسکونی روستا را از چند دیدگاه مورد ارزیابی و گونه‌شناسی قرار داد. البته نحوهٔ زندگی، نوع معیشت و وضعیت اقتصادی ساکنین روستا بر تنوع و گوناگونی پلان های مسکونی افزوده است. در اینجا با توجه به چیدمان فضایی به خصوص با محوریت تالار یا صفّه که اصلی ترین رکن خانه‌های روستا می باشد، گونه‌های مسکونی به شرح زیر عنوان می‌گردد.

خانه‌های دارای یک تالار و یک فضای جانبی

این واحدهای مسکونی در واقع از محقرترین خانه‌های بافت روستا می باشند که اغلب در محلات پایین و میان دیده می‌شوند. کالبد معماری خانه ها در یک سمت زمین قرار گرفته است و فاقد فضاهای جانبی هستند. البتّه فضای زیرزمین در بیشتر آنها وجود دارد.

خانه‌های دارای یک تالار و دو فضا در پیرامون در یک سمت

این الگو به طور گسترده در تمامی محلّات روستا یافت می شود. فضای میانی را تالار تشکیل می دهد و زیر آن فضای زیرزمین قرار دارد. در طرفین تالار دو اتاق با طاق آهنگ می باشد که اغلب یکی از اتاق ها به فضای انبار یا مطبخ اختصاص دارد. در حال حاضر تعداد زیادی از روستاییان در این گونه مسکن زندگی می کنند.

خانه‌های دارای یک تالار و فضای جانبی متقاطع

این واحدهای مسکونی در واقع به شکل L استقرار یافته‌اند. به طوری که در سمت پشت به آفتاب یک تالار قرار دارد و در سمت مجاور آن فضاهای جانبی دیگر ساخته شده‌اند. گاهی یک اتاق سه دری در جای تالار می‌نشیند و تالار با دو فضای جانبی دیگر در کنار آن مستقر می‌شود.

خانه‌های دارای دو تالار و دو فضای پیرامونی

از این گونه مسکن تنها یک نمونه در روستا بررسی شده که به نظر می رسد دارای قدمت زیادی است. این واحد مسکونی دارای دو تالار در دو سوی میانسرا می باشد و در سمت دیگر فضاهای جانبی همچون اصطبل و مطبخ قرار دارد. در سمت تالار جنوبی فضای زیرزمین تعبیه شده و پشت آن اتاق بادگیر (تنبی) قرار دارد.همچنین در تالار رو به آفتاب بقایای یک دستگاه شعربافی دیده می شود.

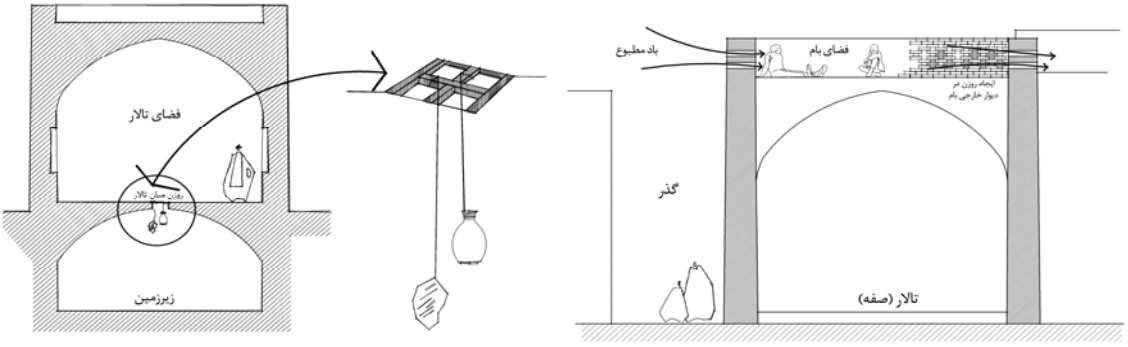
خانه‌های با یک تالار و دو فضای جانبی در سه جبهه

این الگوی خانه در اصل همان الگوی بالایی است که تنها تفاوت آن در تعداد تالار است. در الگوی فوق به جای تالار رو به آفتاب (در سمت زمستان نشین)، یک اتاق سه دری بزرگ یا پنج دری با پیمون کوچک وجود دارد. چیدمان فضایی در این گونه به مراتب مفصل‌تر از گونه های بالایی می‌باشد و تعدد آن در بافت روستای سریزد قابل توجّه است.

خانه‌های با یک تالار اصلی و دو فضای جانبی در چهار سمت

اغلب این ساختمان ها در محلهٔ بالا دیده می شود و در حقیقت همان خانه های اربابی را شامل می شود.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

تصویر۵: کروکی نحوهٔ استفاده از فضای بام جهت استراحت و خوابیدن در شب های گرم سال
تصویر٦: کروکی نحوهٔ استفاده از فضای زیرزمین جهت خنک نگه داشتن کوزهٔ آب و مواد فاسد شدنی

فضای جانبی تالار در این گونه بیشتر یک راهروی عریض (تختگاه) می‌باشد.به علّت مرتفع بودن تـالار در این خانه ها فضای گوشوار یا بالا خانه وجـود دارد. در برخی از خانه ها نیز دو حیاط وجـود دارد و فـضاهای خانه به دو بخش اندرونی و بیرونـی تقـسیم شـده کـه ویژگی های آن در مبحث خود مفصل بیان شد. الگـوی نمای این تالارهـا اغلـب یکـسان اسـت و بـه صـورت مدول در خانه ها تکرار شده است. البته تغییرات جزیی در میزان آرایه ها دیده می شود.

توصیه‌های پیشنهادی طراحی معماری مسکونی در بافت تاریخی روستای سریزد

✓ تأکید بر حفاظت و نگهداری استخوان بنـدی کالبـدی و وحـدت انـدام هـای معمـاری در بافـت تاریخی روستای سریزد.

✓ ضابطه مندکردن ساخت و سازهای جدیـد و ارائه ضوابط مناسب در مصالح، الگوها و ارتفاع.

✓ توجه به الگو و شیوه های ساخت و معماری گذشته به منظور هماهنگی ساخت و سازهای جدید و جلوگیری از بوجود آمدن آشفتگی بصری در بافت تاریخی روستای سریزد.

✓ تشویق مالکان به حفـظ و نگهـداری بناهـای مسکونی باارزش، با ارائه تسهیلات و خدماتی چـون معافیت‌های مالیاتی، وامهای بدون بهـرهٔ بلنـد مـدت، حمایت فنـی و تخصـصی و تـأمین نیـروی بـومی و مصالح.

✓ بهبـود، تجهیـز مجـدد و تقویـت معبرهـای تاریخی بـا دو عنـصر آب (جـوی و نهرهـای قنـات جاری در میان گذرها) و گیاهان (درختان و گیاهـان موجود در باغات و مزارع پیرامون گذرها) کـه توأمـاً کوچه باغ ها را شکل می‌دهند.

✓ تأکید بر حفظ باغات و زمین های کشاورزی در محـدودهٔ بافـت تـاریخی روسـتای سـریزد و جلوگیری از دلالی زمین و زمین خواری در روستا.

✓ از گـسترش بافـت مـسکونی در اراضـی کـشاورزی و خـصوصاً باغـات جلـوگیری شـود و ترجیحاً برای توسعهٔ فـضاهای مـورد نیـاز از اراضـی بایر یا اراضی دیم نامرغوب استفاده شود.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]

✓ کاربری های مزاحم از جمله واحدهای صنعتی و تولیدی به خارج از بافت تاریخی روستا منتقل شوند و توصیه می شود مکان یابی آنها بر اساس شرایط اقلیمی صورت گیرد تا آلودگی زیست محیطی نداشته باشند.

✓ پلان ساختمان به شکل ساده و متقارن در دو امتداد عمود بر هم (رعایت اصل محور گرایی) و بدون پیش آمادگی و پس رفتگی زیاد باشد و از ایجاد تغییرات نامتقارن پلان در ارتفاع ساختمان نیز خودداری شود.

✓ پلان ساختمان بگونه ای طراحی شود که نیازهای روزمره ساکنین را برآورده نموده و در عین حال از الگوهای موجود و بدست آمده از مطالعات کالبدی بافت پیروی نماید.

✓ مواد و مصالح (ساختمایه) مورد نیاز تا حد ممکن بوم آورد، سنتی و هماهنگ باشند تا بتوانند با بافت اطراف ارتباط مناسبی برقرار نمایند.

✓ جهت تزئینات و آرایه بندی ساختمان ها تا حد ممکن از نقوش و الگو های موجود در بافت پیروی شود و از بکاربردن نقوش مورد استفاده در مناطق و نواحی دیگر خودداری گردد.

✓ استفاده از الگوهای موجود در بافت و الگوهای ارائه شده در این پژوهش جهت نماسازی جداره ها اعم از مسکونی ، باغ و ... توصیه می گردد.

✓ جهت حفظ حریم خانه و همچنین سایه اندازی بیشتر بر معابر و استفادهٔ بهینه از فضای پشت بام ساختمان ها، استفاده از جان پناه مشبک با فرمهای موجود در بافت.

✓ به منظور حفظ حریم بافت تاریخی از احداث ساختمان های بلند بویژه در محدوده حریم بافت تاریخی خودداری گردد و حداکثر ارتفاع مجاز برای ساخت و ساز با توجه به حرائم ابنیه، عناصر و فضاهای با ارزش تاریخی تا ۸ متر باشد.

منابع:

۱- توسلی، محمود،" معماری اقلیم گرم و خشک"، چاپ دوم، بهمن ۱۳۵٤

۲- زرگر، اکبر، "درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران"، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸٤

۳- زرگر، اکبر، "ویژگی های عام معماری روستایی ایران"، نشریه صفه، سال هفتم، شماره۲۵، ۱۳۷٦

٤- معماریان، غلامحسین، " آشنایی با معماری مسکونی ایرانی- گونه شناسی درونگرا " ، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸٤

۵- موحد، خسرو، "شناخت و طراحی روستا"، انتشارات نوید، شیراز، چاپ اول، ۱۳۸۳

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-21]